

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.98:05

А. І. Лозовий, директор Харківського НДІСЕ, кандидат юридичних наук,
Е. Б. Сімакова-Єфремян, заступник директора з наукової роботи Харківського НДІСЕ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто шляхи вдосконалення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні, що є одним з основних завдань експертного забезпечення правосуддя в Україні. Запропоновано процедури, за якими мають відбуватися введення нових видів (родів, класів) судових експертиз і розроблення програм підготовки судових експертів за новими експертними спеціальностями.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, спеціалізовані установи, наукова діяльність, апробація, впровадження, програма підготовки експерта, експертна спеціальність.

Удосконалення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності (далі – НМЗ), що здійснюється з метою досягнення об'єктивних і обґрунтованих результатів наукових робіт у галузі судової експертизи, висновків судових експертів і експертних досліджень та можливості застосування єдиного науково-методичного підходу до експертної практики, професійної підготовки, спеціалізації експертів, є одним із основних завдань експертного забезпечення правосуддя в Україні. Відповідно до Порядку організації науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 26 червня 2015 р. № 1087/5, під цим поняттям слід розуміти впроваджену в експертну практику сукупність теоретичних, методичних і практичних матеріалів, які забезпечують проведення науково-обґрунтованої судової експертизи. У цьому Порядку НМЗ судово-експертних установ надане у двох основних формах:

- науково-методичні матеріали (теоретичні роботи та методики, методичні посібники, методичні листи, методичні рекомендації тощо);
- програми підготовки судових експертів із відповідних експертних спеціальностей.

Вважаємо, що НМЗ, крім наведених форм, являє собою комплекс спеціальних знань, застосовуваних через технічні засоби судової експертизи, а також шляхом введення нових видів судових експертиз і експертних спеціальностей та розроблення їх переліків.

Слід констатувати, що сучасних робіт, які були б спеціально присвячені питанням методології, структури та організації наукових досліджень у галузі судової експертизи, явно недостатньо. У 70–80 рр. ХХ ст. Н. І. Шахтаріною, Т. В. Уст'янцевою, Г. Р. Богачкіною, Н. Л. Гранат, Л. М. Козловою та іншими авторами було підготовлено декілька наукових публікацій, у яких, головним чином, зверталася увага на питання координації науково-дослідних робіт і оцінювання результатів наукових досліджень у галузі судової експертизи. У розробленні методичних рекомендацій, присвячених удосконаленню планування діяльності судово-експертних установ Міністерства юстиції колишнього СРСР, брали участь й українські вчені – співробітники Київського НДІ судових експертиз М. Я. Сегай і Г. М. Надгорний¹. Роботи цих авторів мають безумовно високий науковий рівень, але не можуть ураховувати тих змін, що сталися протягом більше тридцяти років, які пройшли з часу їх публікації. У 2001 р. відповідно до плану наукових робіт Міністерства юстиції України в Харківському НДІСЕ було підготовлено заключний звіт про науково-дослідну роботу «Організація та методологія проведення науково-дослідних робіт в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України»². У цій роботі розглянуті філософські й методологічні основи наукової діяльності та зазначено, що наукові дослідження в галузі судової експертизи можуть бути об'єднані за видами (типами) у дві великі групи:

- наукові узагальнення;
- наукові розробки.

¹ Див., напр.: *Шахтарина Н. И.* Методические рекомендации по совершенствованию координации научно-исследовательских работ, проводимых судебно-экспертными учреждениями системы Министерства юстиции СССР / Н. И. Шахтарина, Н. Л. Гранат, Т. В. Устьянцева. — М. : ВНИИСЭ, 1976. — 37 с.; *Шахтарина Н. И.* Оценка результатов научных исследований, проводимых в судебно-экспертных учреждениях системы Министерства юстиции СССР. — М. : ВНИИСЭ, 1983. — 17 с.; *Шахтарина Н. И.* Об оценке результатов научных исследований в области судебной экспертизы // Теоретические вопросы судебной экспертизы : сб. науч. тр. / Н. И. Шахтарина, Г. Р. Богачкина. — М. : ВНИИСЭ, 1981. — С. 128–148; *Устьянцева Т. В.* Система научных обобщений в области судебной экспертизы / Т. В. Устьянцева, Н. И. Шахтарина // Экспертная практика и новые методы исследования. — М. : ВНИИСЭ, 1981. — Вып. 21; О совершенствовании планирования деятельности судебно-экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР / [Н. И. Шахтарина, Т. В. Устьянцева, Л. Н. Козлова и др.]. — М. : ВНИИСЭ, 1983. — 58 с. та ін.

² Див.: Організація та методологія проведення науково-дослідних робіт в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України : звіт про НДР (закл.) / МЮУ, ХНДІСЕ ; наук. кер. Е. Б. Сімакова-Єфремян ; викон. В. М. Шерстюк, В. В. Лук'яненко [та ін.]. — № ДР 0101U003016. — Х., 2001. — 97 с.

Такий розподіл відповідає двом основним типам наукових досліджень – теоретичному і емпіричному, а також способам установлення фактів – спостереженню та експерименту, інформаційним формам, у яких вони реалізуються (методичні посібники, листи, рекомендації, наукові статті, що містять теоретичні і практичні положення, експертні методики, технічні вдосконалення та ін.).

Крім того, авторами наукового звіту проаналізовані вимоги нормативно-правових актів, які на час його складання регулювали суспільні відносини у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні, регламентували організацію й проведення науково-дослідних робіт. На підставі аналізу були запропоновані зміни та доповнення до Положення про порядок виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України. У роботі були також розглянуті методичні та організаційні питання забезпечення ефективності планування, підготовки, проведення й оформлення результатів НДР, апробації та впровадження результатів цих робіт у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту України.

Ще одним результатом проведеного наукового дослідження стали розроблені карти самофотографування робочого часу та анкета з виявлення думки керівників і наукових працівників про стан організації праці в НДІСЕ Мін'юсту України. Ці карти та анкети були використані під час проведення досліджень для виявлення думки відповідних категорій працівників і отримання даних про елементи витрат робочого часу, що пов'язані з виконанням науково-дослідних робіт у НДУСЕ Мін'юсту України. У ході анкетування з'ясовано, що найбільшого занепокоєння викликав стан матеріально-технічного та інформаційного забезпечення. Станом інформаційного забезпечення було незадоволено 67,3 % працівників. Серед недоліків у забезпеченні необхідною інформацією найчастіше називалися відсутність джерел із вітчизняного й закордонного досвіду, відсутність списків рекомендованих інформаційних джерел і навіть відсутність наукових звітів за темами, які виконані в інших НДУСЕ. Для виправлення становища респонденти пропонували централізовано поширювати інформацію через Мін'юст України.

Автори звіту вказували на потребу формування загальної методології, яка повинна відповідати таким основним принципам:

- формування загальної цільової настанови для спеціалізованої експертної установи, яка визначає коло її завдань;
- формування, за можливістю, більш повної множини тем, з яких здійснюється вибір;
- об'єктивне й належне інформаційне забезпечення рішень, що приймаються;
- об'єктивна оцінка на основі зіставлення та обрання тем за зовнішніми критеріями в рамках внутрішніх (ресурсних) обмежень.

На думку розробників НДР, основним напрямом необхідно вважати забезпечення пріоритету важливих і актуальних тем щодо теорії, методології та методики судової експертизи, її процесуальних і організаційних проблем.

Це стало підставою для констатації необхідності внесення змін не тільки в процедуру, а й у саму сутність відбору тем, особливо на перспективу.

Слід зазначити, що багато рекомендацій, зроблених за результатами виконання цієї роботи, було реалізовано. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. № 595 затверджено Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз і з метою врегулювання порядку ведення Реєстру 2 жовтня 2008 р. наказом Мін'юсту України № 924/15615 затверджено відповідний документ. Уведення в дію цих нормативно-правових актів надало змогу користуватися Реєстром – офіційною електронною базою даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику. Наказом Мін'юсту України від 30 липня 2010 р. № 1722/5 затверджено переліки рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз.

Науково-методичне забезпечення судової експертизи проводиться переважно шляхом виконання НДР, завданнями яких є:

- розвиток теоретичних основ судової експертизи;
- розроблення нових методичних матеріалів і вдосконалення застосовуваних в експертній практиці методів та засобів судової експертизи.

Крім того, НМЗ здійснюється шляхом формування нових видів судових експертиз та експертних спеціальностей, і, як наслідок – удосконалення переліків видів судових експертиз (експертних спеціальностей) та існуючих програм підготовки експертів за експертними спеціальностями, а також шляхом розроблення програм підготовки експертів за новими експертними спеціальностями.

Вимоги щодо планування, проведення, приймання НДР, а також апробації та впровадження їх результатів в експертну практику науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (НДУСЕ) передбачені Порядком виконання науково-дослідних робіт у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженим наказом Мін'юсту України від 4 лютого 2010 р. № 223/5 (зі змінами, внесеними наказами Мін'юсту України від 25 червня 2011 р. № 1764/5 і 2 липня 2012 р. № 975/5).

Організаційні засади підготовки та проходження стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта; завдання й порядок діяльності Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України (далі – ЦЕКК), експертно-кваліфікаційних комісій, які діють у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України (далі – ЕКК), проведення атестації з метою присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта в ЦЕКК і ЕКК, порядок видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, його дубліката, переоформлення й анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, розгляду питань дисциплінарної відповідальності судових експертів визначаються Положенням про експертно-кваліфі-

каційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженим наказом Мін'юсту України від 3 березня 2015 р. № 301/5.

Використання певних методів і технічних засобів судової експертизи передбачено відповідними атестованими методиками, унесеними до Реєстру методик проведення судових експертиз. Технічні засоби судової експертизи, які є засобами виміральної техніки й на які поширюється державний метрологічний нагляд, відповідно до Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність», підлягають державній метрологічній атестації й повірці.

Джерелами науково-методичного забезпечення під час проведення судових експертиз і експертних досліджень можуть бути нормативні акти та науково-технічна й довідкова література, унесена до переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, затверджених наказом Мін'юсту України від 30 липня 2010 р. № 1722/5, інші інформаційні джерела, які використовуються судовим експертом при вирішенні поставлених питань, оскільки обрання способу проведення експертизи є прерогативою експерта.

Однією з основних вимог, що пред'являються до судово-експертної діяльності, є науковість і об'єктивність, які також притаманні проведенню наукових досліджень з методичних розробок. Проте нині в деяких видах експертиз одночасно й рівноправно існують методичні розробки та довідкові посібники, що розрізняються за своїми результативними настановами. Це може за певних умов призвести до експертної помилки, яка потягне за собою негативні наслідки під час розслідування й судового розгляду кримінального провадження або судового розгляду цивільної, адміністративної, господарської справи, справи про адміністративне правопорушення чи виконавчого провадження. Такий стан не може бути визнаний задовільним. Для компетентного розв'язання спірних проблем, що виникають перед експертами у зв'язку з використанням ними тих чи інших методичних матеріалів (методик, методичних рекомендацій, методичних посібників), довідників, нормативно-технічних і нормативно-правових актів, еталонних зразків, пристроїв, приладів, апаратури та програмного забезпечення, вони мають обговорюватися під час роботи вчених рад НДУСЕ, відповідних секцій і президії Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України та Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України в межах компетенції цих рад.

На нашу думку, з метою запобігання безсистемного, необгрунтованого з точки зору певної галузі науки, техніки та практики проведення судових експертиз, процедура введення (виведення) певних спеціальностей до переліків видів судових експертиз і експертних спеціальностей, викладених у відповідних нормативно-правових актах (Положенні про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженому наказом Мін'юсту України від 3 березня 2015 р. № 301/5 та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Мін'юсту України в редакції від 27 липня 2015 р. № 1350/5), має пройти такі етапи (стадії):

— узагальнення накопичених науково-методичних матеріалів із нового виду планованої до впровадження експертної спеціальності (наукові статті, монографії, результати науково-дослідних робіт, наявні методи тощо);

— статистичний аналіз запитів правоохоронних органів, судів, інших замовників експертиз і експертних досліджень, результати якого мають свідчити про системність звернень;

— статистичний аналіз експертної практики в пограничних галузях судово-експертних досліджень;

— на базі узагальнень існуючих науково-методичних матеріалів і статистичного аналізу готується пояснювальна записка з відповідним обґрунтуванням необхідності введення нової спеціальності або внесення змін щодо окремих одиниць наявної класифікації в переліках видів судових експертиз та експертних спеціальностей для розгляду на засіданні вченої ради судово-експертної установи;

— у разі прийняття позитивного рішення вченої ради щодо запровадження нової спеціальності, розроблення проблеми має відбуватися або у формі НДР за планом науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України або за внутрішньоінститутським планом певної НДУСЕ чи ініціативною робочою групою у формі виконання конкретного завдання;

— у разі виконання цього дослідження за планами НДР планування, проведення, апробація та впровадження має відбуватися відповідно до Порядку виконання науково-дослідних робіт у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженого наказом Мін'юсту України від 4 лютого 2010 р. № 223/5 (зі змінами, унесеними наказами Мін'юсту України від 25 червня 2011 р. № 1764/5, 2 липня 2012 р. № 975/5 і 4 квітня 2013 р. № 627/5);

— розроблення проблеми має відбуватися шляхом залучення відповідних фахівців (працівників НДУСЕ або на договірних засадах працівників сторонніх організацій);

— розроблювана науково-методична база має містити такі компоненти: предмет і завдання нового виду експертної спеціальності, орієнтований перелік вирішуваних питань, об'єкти та суб'єкти досліджень, методи дослідження, рекомендації з підготовки матеріалів для проведення експертизи тощо. У разі виконання НДР за її результатами мають бути розроблені загальні методичні положення з певного виду дослідження;

— за результатами розроблення проблеми готується проект пропозицій щодо внесення змін до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Мін'юсту України від 8 січня 1998 р. № 53/5; до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Мін'юсту України від 3 березня 2015 р. № 301/5, а також проект програм підготовки судових експертів за спеціальністю;

— програми підготовки (стажування) повинні передбачати проведення лекційних і практичних занять, підготування проектів висновків та проведення їх рецензування. Відповідно до вимог зазначеного Положення мінімальний обсяг програм підготовки (стажування) становить: у разі присвоєння кваліфікації судового експерта – 40 академічних годин; у разі першого підтвердження кваліфікації судового експерта – 32 академічні години; у разі наступних підтверджень кваліфікації судового експерта – 24 академічні години;

— програма підготовки повинна містити титульний аркуш, типовий тематичний план, теми, які підлягають вивченню, перелік нормативно-технічної та довідкової літератури, яка використовується при проведенні судових експертиз за спеціальністю, екзаменаційні білети для складання іспиту;

— тематика, що підлягає вивченню за спеціальністю, має обов'язково включати теоретичні положення базової науки з певного виду експертної спеціальності, предмет і завдання судової експертизи з нового виду експертної спеціальності, об'єкти та суб'єкти досліджень, рекомендації з підготування матеріалів для дослідження, методики вирішення завдань тощо;

— усі науково-методичні матеріали підлягають рецензуванню та подаються для розгляду на засіданні вченої ради НДУСЕ;

— при ухваленні вченою радою НДУСЕ розроблених матеріалів вони надсилаються до Міністерства юстиції України для розгляду на засіданні відповідної секції НКМР;

— у разі прийняття секцією НКМР позитивного рішення щодо впровадження нового виду експертної спеціальності або внесення змін щодо окремих одиниць наявної класифікації в переліках видів судових експертиз та експертних спеціальностей питання розглядаються на засіданні президії НКМР, а якщо питання мають міжвідомчий характер – на засіданні Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України;

— якщо президією НКМР та/або Координаційною радою прийняте позитивне рішення щодо запровадження нового виду експертної спеціальності або внесення змін щодо окремих одиниць наявної класифікації в переліках видів судових експертиз та експертних спеціальностей, Міністерством юстиції України видається відповідний наказ щодо внесення змін до відповідних нормативно-правових актів (Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів).

У НМЗ спеціалізованих судово-експертних установ можуть бути включені методичні матеріали, методи та засоби судової експертизи, програми підготовки, пропозиції з включення (виключення) певних видів судових експертиз із відповідних переліків, розроблені як у результаті проведення НДР, так і поза її межами, у тому числі установами інших міністерств та відомств, які пройшли обов'язкову апробацію в СЕУ Мін'юсту України, що підтверджують можливість їх використання в судово-експертній діяльності. Основними принципами такої апробації має бути актуальність, наукова об-

грунтованість, системність і комплексність, оптимальність та безперервність, директивність і єдність запропонованих пропозицій.

При необхідності атестації судового експерта за новим видом експертної спеціальності до змінного складу відповідної експертно-кваліфікаційної комісії залучаються фахівці, що мають досвід роботи у відповідній галузі знань не менше п'яти років.

Вважаємо, що такий підхід до запровадження нових видів судових експертиз і експертних спеціальностей сприятиме розвитку ефективної та науково-обґрунтованої системи судової експертизи й підготовки експертних кадрів в Україні.

ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Лозовой А. И., Симакова-Ефремян Э. Б.

Рассмотрены пути усовершенствования научно-методического обеспечения судебно-экспертной деятельности в Украине, являющегося одной из основных задач экспертного обеспечения правосудия в Украине. Предложены процедуры, в соответствии с которыми должны происходить введение новых видов (родов, классов) судебных экспертиз и разработка программ подготовки судебных экспертов по новым экспертным специальностям.

Ключевые слова: судебно-экспертная деятельность, специализированные учреждения, научная деятельность, апробация, внедрение, программа подготовки эксперта, экспертная специальность.

THE WAYS OF SOLVING PROBLEMS OF SCIENTIFIC AND METHOD SUPPORT FOR EXPERT ACTIVITY IN UKRAINE

Lozovoj A. I, Simakova-Efremian E. B.

The article deals with the ways of improving the provision of scientific and method support in Ukraine, which is one of the main tasks of forensic and expert activity aimed at ensuring justice by providing an independent, qualified, scientifically-reasoned, objective forensic examination. It offers procedures that seem expedient in cases when there is a need for the introduction of a new kind (type, class) of a forensic examination, expert speciality. Namely, they include stages that can be presented in the following way. First of all it is necessary to summarize the existing scientific and practical materials (specialized publications and expert practices). The next stage consists of statistically analyzing the obtained data, it is detailed in the memo for the discussion by the Research Board of the Institute. In case of a favorable decision on undertaking this scientific and research efforts, then it must be planned, conducted, tested and following that recommended for implementation in the designated order. These efforts include the development of expert training programs and suggestions for amending the relevant normative and legal acts.

Keywords: forensic and expert activity, specialised establishments, scientific activity, approbation, introduction, expert training programs, expert speciality.